

Христо МЕЛОВСКИ

КОН ПРАШАЊЕТО НА ПСОМОЗИМИЈАТА

Ψωμοζημία¹ е една од многуте давачки на разгранетиот експлоататорски систем на Византија, што по пропаста на Самуиловата држава (1018) се воведува и во Македонија и наредните два века ќе добие зачудувачки размери и поради нејзината погранична положба.

Екскусијалните формули² на даровните повелби од византиските цареви од XI и XII век ни овозможуваат скоро целосна реконструкција на овој експлоататорски систем, кој покрај другото содржи и десетици и десетици разноразни работни, материјални и парични давачки. Населението во Македонија особено тешко ќе ги поднесува паричните давачки, кои по финансиската реформа од 1040 година во Византија, ќе се умножат со адорирање на материјалните давачки. Според Скилица и востаанието на Петар Делјан било подигнато поради несносната положба во која се нашло населението во Македонија по оваа реформа.³

Разгранетоста и компликованоста на даночниот систем во Византија, од една страна, понекогаш јазичната и содржинската сличност на поодделните давачки, од друга страна, предизвикувале и кај самите византиски финансиски чиновници термилошки недоследности и вмешувања. Тогаш не е чудно што од истражувачите на внатрешното устројство на Византија се искажуваат разни мислења, понекогаш и дијаметрално спротивни, за поодделни давачки. Една од тие проблематични давачки, за која се искажани разни мислења, и чија содржина

¹ F. Miklosich—J. Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana (во продолжение MM) IV, стр. 4, ред 3; стр. 288, ред 32; стр. 343, ред 32; V, стр. 13, ред 8; VI, стр. 48, ред 5; стр. 121, ред 34; стр. 180, ред 2; J. Migne, PG, t. 126, col. 525 C; F. Dölger, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, Textband München 1948, број 3, стр. 30, ред 46; број 37, стр. 107, ред 50; L. Petit, Le monastère de notre Dame de Retie an Macedoiane, ИРАИК VI (1900) выпуск I, Софија, 1900, стр. 36 и 39; исто, Грчки извори, V, Софија, 1964, стр. 88 и 90; А. Соловјев—В. Мошин, Грчке повеље српских владара, Београд 1936, XI, стр. 80, ред 69; XIV, стр. 108, ред 68; XV, стр. 114, ред 56; XV/II, стр. 144, ред 104; XXVII, стр. 196, ред 28 и XXXII, стр. 236, ред 67.

² За екскусијалните формули види X. Меловски, Институцијата екскусија во Македонија во XI и XII век, според даровните повелби на византиските цареви, Годишен зборник на Филозофскиот факулте кн. 1 (27) 1975, стр. 115, бел. 1.

³ Извори за българската история XI, Грчки извори VI, Софија 1965, стр. 304; X. Меловски, Прилог кон даночната политика на Самуиловата држава, Гласник на ИНИ, година XX број 1, Скопје 1976, стр. 179—180.

сѐ уште не може со сигурност да се определи е и псомозимијата. Недостигот од поконкретни изворни податоци за содржината на оваа давачка ги принудува истражувачите да ги бараат можните решенија, воглавно, во јазичните анализи: етимологијата на псомозимијата, нејзиното контекстуално значење, нејзината местоположба во екскусијалните формули и слично.

Од три можни групи давачки (работни, материјални и парични) во кои можела псомозимијата да припаѓа, со право од истражувачите се исклучува можноста псомозимијата да биде парична давачка, па според тоа истражувачите можат да се поделат, со извесни нијанси, во две групи: на оние што псомозимијата ја сметаат за работна обврска и на оние што ја карактеризираат како материјална давачка.

Митрополит Симеон давачката ψωμοζήμιον во писмото на Теофилакт Охридски ја преведува со „леб да месат“ и со тоа ја определи псомозимијата како работна обврска. Во забелешката што ја дава во врска со ваквото преведување се обидува со ортографски интервенции на зборот да го аргументира ваквиот превод. Имено тој ја емендира буквата „η“ во „υ“ во вториот дел на сложенката и истиот го поврзува, односно го изведува од глаголот „ζυμῶν“ (месам). Ваквата постапка Симеон ја оправдува со контекстуалното значење на ψωμοζήμιον детерминирано од глаголот ἔλκονται и обврската παραμονάς во реченицата: „Καὶ εἰς παραμονάς ἔλκονται καὶ εἰς ψωμοζήμιον“.⁴

Контекстуалното значење на псомозимијата може и поинаку да се поими, ако притоа псомозимијата се разгледа во склопот на поголем пасус од спомнатото писмо: „Καὶ εἰς παραμονάς γὰρ ἔλκονται καὶ εἰς ψωμοζημίας, καὶ ταῦτα τοῦ χρυσοβούλλου κελεύσαντος ὑπέρτερους αὐτοῦς εἶναι καὶ ῥυπαρῶν λειτουργημάτων καὶ ψωμοζημιῶν“.⁵

Прво: глаголот „ἔλκω“ покрај основното значење — влечам може да значи и терам, злоставувам, грабам, захтевам, присилувам и друго.⁶ Дека овој глагол употребен во екскусијалните формули има значење на: терам и захтевам, зависно од давачката, покажува следниот цитат: ἢ ἐν οἰαδῆτινι ἐπηρεῖα καθέλκεσθαι ἀγγαρείας, παραγγαρείας, ζημίας. ψωμοζημίας, καστροκτισίας, κακτερογοτισίας. ἀπλίκτου. μπάτου ζευρολογίου. προβατοδεκατίας. χοιροενομίας, ...“⁷ Инфинитивниот облик καθέλκεσθαι се однесува на сите тука спомнати давачки (работни, материјални и парични). Второ: ако Теофилакт ги сметал и двете давачки за работни, т.е. за понижувачки дејности, тогаш последната реченица не би гласила: „тие да бидат ослободени и од понижувачки дејности и од псомозимијата“, туку „тие да бидат ослободени од овие понижувачки дејности“—

⁴ Митрополитъ Симеонъ, Преводъ на писмата на Теофилакта охридски, архиепископъ български, Сборникъ на БАН, кн. XXVII, София 1931, стр. 211.

⁵ Текстот е замен од Alice Leroy — Molinghen, Prolégomènes a une édition critique des „Lettres“ de Theophylactos de Bulgarie ou de l'autorité de la „Patrologie Graecque“ de Migne, Byzantion, XIII/1 (1938), стр. 260. Преводот гласи: „И се присилуваат на стражарења и доставување на храна по ниски цени, и тоа (се случува) иако со хрисовулот е заповедано тие да бидат ослободени и од понижувачки дејности и од доставување на храна по ниски цени.“

⁶ Σκαρλάτου Δ. Βυζαντίου, Λεξικόν S. V.

⁷ F. Dölger, Aus den Schatzkammern... бр. 37, стр. 107, ред 49—52.

С. Николаев, осврнувајќи се на псомозимијата, не ги смета за невозможни мислењата на Ксаналатос и Ласкарис, дека се работи за доставување прехранбени артикли на чиновниците и војниците со пониски цени, но наклонет е да го прифати толкувањето на Симеон, дека не се работи само за доставување на зрно, брашно, или готов леб, туку за самиот процес на изготвување на леб и ги изнесува следните дополнителни аргументи: 1. Теофилакт не би можел да бара за своите свештеници да бидат ослободени од задолжението да доставуваат леб или други продукти, кои се доставувале и од останатото закрепостено население, бидејќи свештеничкиот и калуѓерскиот позив не ослободува од крепосништво; и 2. постоењето на некои упатства во канонското право, кои не дозволувале, а и денес не им дозволуваат на свештениците и воопшто на духовните лица да се занимаваат со извесни професии сметани за понижувачки на духовното звање, а Теофилакт токму на овие упатства се потпира кога настојува свештениците од Полог да не бидат натерани на исполнување на понижувачки дејности. С. Николаев заклучува: може би архиепископот сакал да ги ослободи свештениците од задолжението да доставуваат леб на чиновниците или на војската, но во секој случај тој акцентот го става не врз материјални предмети, туку врз работата, која не доликува на духовните лица.⁸

Теофилакт бара за свештениците ослободување од овие две обврски врз основа на добиената екскусија за тие обврски со хрисовулот што се спомнува во писмото: „*τοῦ χρυσοβούλου κελεύσαντος ὑπέρτερος αὐτοῦ εἶναι καὶ ῥυπαρῶν λειτουργημάτων καὶ ψωμοζυμῶν.*“ Јазично гледано, формулацијата: *ῥυπαρῶν λειτουργημάτων* се однесува на обврската *παραμωνάς* и неа ја објаснува. Самото спомнување на псомозимииите во продолжението упатува на заклучок дека се работи за две обврски, кои не спаѓаат во ист вид обврски.

Г. Цанкова-Петкова, иако констатира дека псомозимијата е со нејасно значење, заклучува дека се работи за одработна рента, а не за материјална давачка. Таа притоа го наведува најсилниот аргумент за уврстување на псомозимијата кон работните обврски. Имено, таа го споредува односниот дел од писмото на Теофилакт со делот на екскусијалната формула на повелбата на царот Михаил VII Дука (1071—1078) од февруари 1073 година во кој, меѓу другото, се зборува и за мелење на жито, правење на леб и стражарење. Според Г. Цанкова-Петкова, иако во оваа повелба не се спомнува специјалниот назив на изготвување на леб, Теофилакт го имал во предвид токму правењето на леб кога го употребил терминот псомозимија.⁹ Цитатот од повелбата на Михаил VII Дука, на кој упатува Г. Цанкова-Петкова, гласи: „*ἢ σίτον αὐτοῖς ἐπιρίπτεσθαι πρὸς τὸ ἀλήθεσθαι καὶ ἄρτους γίγνεσθαι ἢ παραμωνάς ἐκείθεν ἀφαιρεῖσθαι.*“¹⁰ Ако Теофилакт при употребата на

⁸ С. Николаев, Феодални отношения во покорената од Византия България отразени во писмата на Теофилакт охридски, архиепископ български, София 1951, стр. 191/2.

⁹ Г. Цанкова-Петкова, Феодалная рента в Болгарских землях под византийским владичеством, ВВр. XIX, (1961), стр. 19.

¹⁰ ММ VI, стр. 3, ред 7—8.

терминот псомозимија навистина ја имал во предвид формулаијата „ἄρτους γίνεσθαι“, тогаш псомозимијата би била недвосмислено работна обврска.

П. Тивчев исто така ја смета псомозимијата како работна обврска и како аргумент за таквото карактеризирање го наведува набројувањето на псомозимијата во изворите на XII век, речиси, секогаш заедно со ангариите и дека за неа се зборува како за работна, а не материјална давачка¹¹. Псомозимијата навистина се спомнува во екскусијалните формули, речиси, секогаш заедно со ангариите и парангариите, т.е. во епирите и не само во повелбите на XII-от, туку и во повелбите од XI до XIV-от век. Меѓутоа, тоа не значи дека псомозимијата, по аналогија, мора да биде работна давачка, како ангариите и парангариите. Најмногу што може да се заклучи од ова заедничко спомнување е тоа што сите тие спаѓаат во вонредните давачки, меѓу кои има и работни и материјални. Во продолжение наведуваме неколку примери, кои укажуваат дека набројувањето на поедините вонредни давачки (работни и материјални) има за цел да го илустрира општиот за нив поим — епирите.

Во даровата повелба на царот Алексиј I Комнин (1081—1118 од мај 1086 за Леон Кефалас, покрај другото стои: „ἀγγαρείας, παραγγαρείας, ψωμοζημίας και λοιπῆς ἀπάσης ἐπιθρείας“.¹²

Во практиконот на манастирот Елеуса кај Струмица од 1152 година стои: „και ἀπὸ πάσης ἐπιθρείας, ἀγγαρείας, παραγγαρείας, ψωμοζημίας“ и понатаму: „ἐξκουσεύεσθαι τοὺς τοιοῦτους ὀφείλοντας και ἀπὸ τε ψωμοζημίας ἀγγαρείας, παραγγαρείας και ἄλλης πάσης παραλόγου ἐπιθρείας τε και κοκώσεως“.¹³ Во повелбата на царот Јован III Дука Ватац (1222—1254) од август 1228 година стои: „ἀπὸ πάσης και παντοίας ἐπιθρείας, ἀγγαρείας, παραγγαρείας, ζημίας, ψωμοζημίας“.¹⁴

Во повелбата на совладателот на Андроник II Палеолог (1282—1328) Михаил IX Палеолог од август 1301, во која се потврдуваат поранешните повелби на светогорскиот манастир Ивирон стои: ἢ ἐν οἰαδῆτινι ἐπιθρεία καθελκεσθαι ἀγγαρείας, παραγγαρείας, ζημίας ψωμοζημίας,¹⁵ Во повелбата на цар Душан од 1355 година за Маникејскиот манастир најјасно доаѓа до израз илустративната функција на набројувањето на поодделните давачки: „ἀνώτερα και ἐκτός πάσης ἐπιθρείας και συζητήσεως. ἤγουν ἀγγαρείας, ψωμοζημίας“.¹⁶

Толкувањето на Симеон за псомозимијата како работна обврска го прифати и Б. Панов, аргументирајќи го притоа прифаќањето со иска-

¹¹ П. Тивчев, За класовата борба във византијското село през XII в, Исторически преглед, XVII, кн. 1, (1961), стр. 85.

¹² P. Lemerle, Actes de Lavra, Archiv de l'Athos V, Paris 1970, br. 48, стр. 259, ред 46.

¹³ L. Petit, Le monastère de notre Dame . . . стр. 36 и 39, истото во Грчки извори, V, Софија 1964, стр. 88 и 90.

¹⁴ MM IV, стр. 4, ред 2—3.

¹⁵ F. Dölger, Aus den Schatzkammern . . . бр. 37, стр. 107, ред 49—50.

¹⁶ А. Соловјев—В. Мошин, Грчке повеље српских владара . . . XXVII, стр. 196, ред 27—28.

жувањата на Теофилакт, од кои произлегува дека псомозимијата е нечиста работа и се изедначува со парамоне.¹⁷

П. Мутавчиев смета дека на местото на одделни даноци и обврски, со кои за време на XII век располагала државата за прехранување на војската, од втората половина на овој век се сретнуваат само две: *ψωμοζήσια* и *στιαρία*. Псомозимијата би ги обединувала, според П. Мутавчиев, под еден назив разните видови принудни доставувања за издржување на војската.¹⁸ Времетопојавувањето на псомозимијата врз база на изворите не може да се стави во XII-от, туку во XI-от век, и нејзиното поврзување само со војската не може да се извлече од изворите.

Алис Лероа-Молинген ја смета псомозимијата за натурална давачка, упатувајќи притоа на Ксаналатос. Таа, во соодветното писмо од Теофилакт, неа ја презедува еднаш како реквизирање на леб, а потоа како доставување на леб.¹⁹

Најприфатливо толкување на псомозимијата, за нас, даде Д. Ксаналатос, кој смета дека под псомозимија треба да се подразбере нешто слично, како што е давањето „*χρεῖαι*“ и „*καταβολή χορτασμάτων*“, за чиновниците или „*χορηγεία χρεῖων ὑπὲρ ἀπλήκτων*“ за војската, т.е. задолжително доставување на прехранбени артикли на чиновниците и војската со пониски цени, односно реквизирање.²⁰ При образложението на ваквото тврдење тој сосема правилно поаѓа од екскусијалните формули каде што се сретнува псомозимијата и притоа констатира дека таа скоро секогаш се спомнува во делот кадешто се зборува за епириите и ослободувањето од разните давачки за војската и чиновниците. Самата забрана на влегување на воени лица и чиновници во екскусијалните имоти Ксаналатос не може поинаку да го поими освен како забрана да се бара храна и да се врши регрутација.²¹

Д. Ангелов смета дека псомозимијата, воколку може да се суди од зачуваните документи, би се свела на задолжението за снабдување на чиновниците со прехранбени продукти под строго определени и пониски цени. Според него псомозимијата заедно со дукики и катапаники хрија (*δοκιμὴ καὶ καταπανικὴ χρεῖα*) го обезбедувале снабдувањето на органите на вишата администрација и останатото чиновништво со прехранбени артикли.²² Ако се има предвид дека во екскусијалните формули, кадешто се забранува влегувањето во екскусијалните имоти, покрај чиновнички се набројуваат и воени звања, тогаш псомозимијата требало да се дава и на војската, а не само на чиновниците.

¹⁷ Б. Панов, Теофилакт Охридски како извор за средновековната историја на македонскиот народ, Скопје 1971, стр. 171.

¹⁸ П. Мутавчиев, Воинишки земи и војници во Византија през XIII—XIV. Избрани произведения на П. Мутавчиев, том I, София 1973, стр. 599—600.

¹⁹ Alice Leroy-Molinghen, *Prolégomènes*... стр. 261.

²⁰ D. Xanatalos, Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaxtos von, Achrida, München 1937, стр. 49—50.

²¹ *Ibidem*, стр. 50.

²² Д. Ангелов, Принос към поземлените отношения във Византија през XIII век, прва част, Годишник на филосф. истор. факултет, кн. II (история), София 1952, стр. 43—44.

Г. Г. Литаврин смета дека псомозимијата е обврска за снабдување на чиновниците со храна под ниски цени и дека спаѓа во нередовните давачки-епирии, кои населението многу тешко ги поднесувало, особено она што живеело покрај главните комуникации.²³

F. Dölger смета дека псомозимијата е една обрвска за доставување на леб, којашто не може поблиску да се определи, а која значи снабдување по намалени цени.²⁴

На крајот да се осврнеме и на етимологијата на псомозимијата. Очигледно е дека сложенката ψωμοζημία е составена од ψωμός (залак) или глаголот ψωμίζω (хранам); и од ζημία (казна, штета, губиток, одземање).²⁵ Самото значење па првиот дел од сложенката во голема мера го определува природниот карактер на оваа давачка. Вториот дел од сложенката ζημία може да се сретне и во формулацијата ζημία ἄλατος што според Ксаналатос би значела реквизирање на сол,²⁶ а може да се сретне и сам.²⁷ Од формулаците: „ἀπό τε παντοίας ζημίας και καινοτομίας“²⁸; „ἀπό πασῶν ἀπροσδιορίστων ζημιῶν τε και κακώσεων“²⁹; „και τῆς οἰασοῦν ζημίας και δοσεως“³⁰; „και ἄλλης τῆς οἰασοῦν ἐφευρεθησομένης ζημίας“³¹ произлегува дека ζημία слично на епириите не претставува некоја определена и фиксирана давачка, туку една група на неопределени и нередовни давачки, на кои содржината засега не може поблиску да се одреди, но нивното определување како природни, би било поверојатно и поради самото значење на зборот. Сметаме дека под терминот ζημία се крие реквизицијата на разни материјални добра; во формулацијата ζημία ἄλατος се работи за реквизирање на сол; додека во сложенката ψωμοζημία гледаме реквизиција на прехранбени артикли и за чиновниците и за војската.

²³ Г. Г. Литаврин, *Болгария и Византия в XI—XII вв.* Москва 1960, стр. 327 сл

²⁴ F. Dölger, *Aus den Schatzkammern...* стр. 31, бел. 46.

²⁵ Σιαρλάτου Δ. Βυζαντινοῦ, *Λεξικόν*, S. V.

²⁶ D. Ksanalatos. *Beiträge...* стр. 50.

²⁷ P. Lemerle, *Actes de Lavra...* br. 33, стр. 198, ред 119; бр. 51, стр. 271, ред 11; бр. 55 трс., 266, ред 54 и 73; бр. 56, стр. 295, ред 90; бр. 67, стр. 351, ред 59 и стр. 352, ред 68; F. Dölger, *Aus den Schatzkammern...* бр. 37, стр. 107, ред 50; А. Соловјев—В. Мошин, *Грчке повеље српских владара XI*, стр. 80, ред 69; XXVII, стр. 196, ред 29; XXXII, стр. 236, ред 67; MM V, стр. 13, ред 8.

²⁸ P. Lemerle, *Actes de Lavra...* бр. 51, стр. 271, ред 11.

²⁹ P. Lemerle, *Actes de Lavra...* бр. 55, стр. 286, ред 73; бр. 67, стр. 352, ред 68.

³⁰ P. Lemerle, *Actes de Lavra...* бр. 56, стр. 295, ред 90.

³¹ А. Соловјев—В. Мошин, *Грчке повеље српских владара XXVII*, стр. 19, ред 28—29.

Hristo MELOVSKI

ZUR FRAGE DER PSOMOZEMIA

Zusammenfassung

Im verzweigten und komplizierten Steuersystem des Byzantinischen Reiches gibt es einige Abgaben, deren Inhalt und Bedeutung nicht näher bestimmt werden. Zu den umstrittensten Abgaben gehört auch die Psomozemia. ($\psi\omega\mu\omicron\zeta\eta\mu\acute{\iota}\alpha$).

Einige der Forscher (Mitropolit Simeon, S. Nikolaev, G. Cankova-Petkova, P. Tivčev, B. Panov) charakterisieren sie als Fronarbeit. Die anderen (P. Mutavčiev, D. Xanalatos, Alice Leroy Molinghen, F. Dölger, D. Angelov, G. G. Litavrin) als Naturalabgabe.

Wegen Mangels an konkreten Quellenangaben über ihren Inhalt versuchen die Forscher die Lösung in sprachlichen Analysen zu finden.

Nach der Auffassung des Verfassers ist die Psomozemia eine Naturalabgabe, genauer: Verpflegung der Armee und der Beamten zu niedrigen Preisen. Der Autor versucht den Materialcharakter der Psomozemia auch durch Analyse der Bestandteile des Kompositums Psomozemia: $\psi\omega\mu\omicron\varsigma$ (Biss) oder $\psi\omega\mu\acute{\iota}\zeta\omega$ (ernähren) und $\zeta\eta\mu\acute{\iota}\alpha$ (Einbuss) zu erhellen.